

(וצריך עיון לשיטה זו במה שאמרו להלן שהעושה כוורת חייב י"א חטאות, ופרש"י ועוד, שבחילוק הקנים לארכם, לשתיים או שלש חתיכות, חייב משום טוחן. וצריך לומר ששם שונה, שאף בחיתוך כזה נחשב לטוחן, כי בכך הוא מתקן הקנה לשימוש הראוי. אבל הסילקא יכול להאכל גם ללא חיתוך. יצוין שהערך ('חלתא') לא מנה מלאכת 'טוחן' בעשיית הכוורת, ואולי לפי שיטתו הוא, שאין לחייב על חיתוך משום טוחן).

ואם חותך המאכל סמוך לאכילתו — כתב הרשב"א (בתשובה ח"ד עה. ומובא בר"ן כאן) שמותר הדבר, כדין בורר לאלתר. וכן נקט הבית-יוסף ועוד אחרונים (שכא) לעיקר. ומכל מקום כתב שנכון להחמיר לצאת ידי כל הדעות, [כי יש שחולקים על הרשב"א בזה — ע' בשלטי-הגבורים], לחתוך בחתיכות גדולות קצת. וכן כתב המגן-אברהם. וכן הביא המשנה-ברורה (שם סקמ"ה) להלכה. אלא שהוסיף שהנוהגים לחתוך הבצל דק דק סמוך לאכילה ממש, יש להם על מה שיסמוכו ואין למחות בידם. ויש פוסקים שמתירים כן אף לכתחילה, שהרי דעת הרבה פוסקים שאין איסור משום 'טוחן' בחיתוך ירק הנאכל כמות שהוא, כאמור. ודעת ר"ח והרא"ש שמותר בכל אופן. ודעת הרשב"א ועוד ראשונים, שמותר סמוך לסעודה. (עפ"י שו"ת יחיה דעת ח"ה כו; מאור ישראל כאן. וכתב שכן פשט המנהג. וכן נקט לעיקר באגרות משה (או"ח ח"ד עד 'טוחן' ב. אלא שכתב שאולי לבעל נפש ראוי להחמיר שלא לעשות דק דק אבל לצורך גדול אין להחמיר. ובשו"ת אור לציון (ח"א כח) כתב שיש להקל על ידי שינוי, ע"ש). ואולם החזו"ן-איש (נז) פקפק בעיקר ההתר שכתב הרשב"א, לחתוך סמוך לאכילה, וכתב שהדבר שנוי במחלוקת הראשונים. והסיק שאין להתיר למעך בנגות לתינוק אלא על ידי שינוי, בקת הסכין או קת הכף והמזלג. 'ולבריאות התינוק אין השינוי מזיק שאין כאן שינוי בתוצאות השחיקה, אלא שיש כאן שינוי בעבודתו של השוחק שצריך טרחא טפי'.

'תולש חייב משום גזוז' — על מחלוקת הראשונים כאן בענין מריטת נוצות ביום טוב לצורך שחיטה — ע' בבכורות כה.

והתופר שתי תפירות. והא לא קיימא? אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: והוא שקשרן' — ואם תאמר, תיפוק ליה לחייבו משום 'קושר'?' — מכאן למד רבי אליעזר ממיץ, שהקושר קשר אחד אינו חייב משום 'קושר', וכאן מדובר כשלא קשר אלא קשר אחד, ולכך אין לחייבו משום משום 'קושר' אלא משום 'תופר' בלבד. (ר"ן. והרמב"ן פרש: לא שקשרן ממש אלא שמרכיבים זה על זה כעין קשר. וברי"ד: שעשה קשר שאינו של קיימא. ואם עשה של קיימא — חייב שתיים, משום תופר ומשום קושר. יש סוברים (דלא כהר"ד ועוד) שאם תפר וקשר קשר גמור אינו חייב אלא אחת — לפי שהן שתי מלאכות מענין אחד. ע' בשו"ת אבני נזר או"ח קפ; שבט הלוי ח"א קו).

דף עה

'שכן יריעה שנפל בה דבא קורעין בה ותופרין אותה' — על תיקון כלי המקדש ובגדי כהונה שנפגמו או נקרעו — ע' במובא בזבחים פח.

'המותח חוט של תפירה בשבת חייב חטאת' — אין בכלל זה פתיל המושחל בנקבי הבגד או המנעל, שמיועד מראש להידוק ולהרפיה — אין בזה משום תופר, והרי זה דומה לחיבור הבגד בלולאות וקרסים. ואפילו להשחיל השרוך בשבת מותר. אך דוקא כשיש נקבים מותר, אבל חוט התפור בשרוול וכדומה, אפילו שאינו מיועד אלא להידוק זמני בשעת הלבישה — תפירה היא זו, מה לי תפירה העשויה להתקיים לעולם או ליום אחד או אף לשעה אחת. (פסקי הרי"ד ורי"ז).

לענין התר השחלת שרוך בשבת כתבו הפוסקים שלשה תנאים:

א. שהשרוך הזה כבר היה בנעל / בבגד זה, ואינו משחילו עתה מחדש. ואולם אם משחיל באופן שהוא עומד ודאי להוציאנו משם, כגון שצבע הסרוך בולט בשינויו מהנעל, או שמשחילו רק בנקבים העליונים — יש להתיר אפילו בחדש. (במילוי שאר התנאים).

ב. השחלת השרוך נעשית בנקל ללא טורח. (שאל"כ אסור משום טירחה או משום תיקון כלי).

ג. דוקא שרוך שאין רגילים לתפרו או לקשרו לאחר ההשחלה, כי אז יש לחוש שמא ישכח ויתפור או יקשור. מובא בשמירת שבת כהלכתה טו, נט"סא).

זהוידוע לחשב תקופות ומזלות ואינו חושב — אסור לספר הימנו' — יש מפרשים שאסור לספר דבר הלכה משמו, כי אין זה כבוד התורה כאשר לומדיה רחוקים מחכמת חישוב תקופות אשר היא תפארתנו לעיני העמים. (רא"מ הרביץ). ומשום שהוא אינו חפץ להחשב חכם ונבון כפי הראוי לו, נענש מדה כנגד מדה שאין אומרים דבר שמועה מפניו. (עפ"י אליה רבה שמ סק"ד. ע' פירוש נוסף בספר נפש חיה (לר"ר מרגליות) — או"ח קנו, יד).

'לא תלמד לעשות אבל אתה למד להבין ולהורות' — 'בדבר מה שהביא מהמאירי פרק 'חלק' על קריאה בספרים חיצונים שלהבין ולהורות ליכא איסור, שהוא הדין על ספרי עבודה זרה — הוא אמת... ואולי ילפינן זה מלימוד עניני כשוף... על כל פנים הדין אמת דלהבין ולהורות ליכא איסור. אבל מצד היתר זה אין להתיר אלא לגדולי הדור בתורה וביראת שמים ולא לסתם בני אדם. אבל לקרוא מספרים שמבינים משם שהם דברי הבל ושטות, שכותבים שם ששטות זה עשו וכדומה, וכן ללמד בהקורס באופן זה — אין בזה שום איסור, כדכתבתי במכתבי הקודם...! (מתוך אגרות משה יו"ד ח"ב קיא)

'כל היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו חושב... מצוה על האדם לחשב תקופות ומזלות...' — צודע למשגב, שרבנו כ"ק גאון ישראל מרן אלי' (הגר"א) נוחו עדן, עסק הרבה גם בחקירת סגולות הטבע מחקרי ארץ לשם השגת חכמת התורה ולשם קידוש ה' בעיני העמים ולשם קירוב הגאולה. עוד מצעירותו הראה נפלאות בכל שבע החכמות והרבה לבקש. גם ציוה לתלמידיו ללמוד כמה שאפשר בשבע החכמות של מחקרי ארץ, גם בכדי להרים את חכמת ישראל עפ"י חכמת התורה בעיני העמים, על פי הכתוב כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים, ובוזה יהיה עליונות ישראל הרוחנית, ועל פי הכתוב ולתתך עליון על כל הגוים אשר עשה לתהלה ולשם ולתפארת...

ומפה לאוזן אמר לנו הרבה פעמים, מה עושים תופשי התורה שלנו בעד קידוש ה' כמו שעשו הקדמונים מגדולי ישראל, שרבים מהם קידשו שם שמים על ידי ידיעתם המרובה בחקירת מצפוני הטבע מנפלאות הבורא ית"ש, אשר גם רבים מחסידי האומות העלו על נס את חכמת

ישראל חכמי התורה, אנשי הסנהדרין תנאים ואמוראים וכו' ובדורות המאוחרים רבנו הרמב"ם ובעל התוספות יום טוב ועוד, אשר הרבו לקדש שם שמים בעיני הגוים על ידי חכמתם במחקרי ארץ'. (רבי הלל משקלוב. 'קול התור' פ"ה ב. וכדברים הללו ע' בספר דרך חכמה לרמח"ל ד"ה המין השלישי; הרחב דבר — בראשית מה, טו; דברים לב, ב. יש לציין, שמלבד ענין קידוש השם, ראה הגר"א את לימוד בשאר החכמות ככלי עזר נחוץ לידיעת התורה — ע' בהקדמת 'פאת השלחן' לרבי ישראל משקלוב. ראה בכללות נושא זה בספר 'שערי תלמוד תורה' (לר"י לוי) — שער ז). וע"ע: שו"ת חות יאיר ריט; שבות יעקב ח"ג כ; משנת הנצי"ב — פרק ז).

'מי שהולך בדרך התורה, אין לשער כמה יוכל להיות בעל מעלה בין במילי דעלמא בין במילי דשמיא; כי באמת יש בתורה כל ההנהגות והמדות והמעלות והחכמות, כי כבר ביאר הכוזרי עד היכן גלוי לכל הערת כל החכמות בתורה ומה הנעלם. ואין כוונתי פה לבאר זאת, ואין כאן מקומו, ומבואר אצלנו הרבה, תהלה, אבל כוונתי לבאר הפסוק בואתחנן (דברים ד, ו) ושמרתם ועשיתם כי הוא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים — הקשיתי, אטו בשביל העמים יש לשמור ולעשות התורה? הלא בשביל הקב"ה יש לשמור ולעשות? אבל הפירוש הוא כך: הן ידוע כי לקיום התורה צריך האדם להיות גם חכם במילי דעלמא, כמו שכתב הגר"א ז"ל על הדיין, שצריך להיות יודע בהוויות העולם. וגם אמרו ז"ל על רבי שמעון בן חלפתא שעסקו בדברים היה. ואות לזה — שלמה המלך עליו השלום, שידע הכל וחקר הכל. ואם כן, שמא תאמר כי דרך האשכנזים היא דרך התורה, מקודם לילך בגימנאזיום ובאוניווערסיטעט כדי להתחכם להיות איש בקי במילי דעלמא ואחר כך יתכשר ללמוד תורה — לכן אמר משה רבינו ע"ה: ושמרתם ועשיתם — הפוך בה והפוך בה דכולא בה (אבות ה). גם במילי דעלמא, להתחכם להיות איש בדרך ארץ, גם כן תמצא בה. וזהו ושמרתם ועשיתם, וזה יביא אתכם לדעת גם חכמת העמים, להיות חכם זולת חכמת התורה גם בחכמת העמים, גימנאזיום ואוניווערסיטעט, כי היא חכמתם ובינתכם גם לעיני העמים אשר הם לומדים בבתי ספר שלהם, ואתה תתחכם בהם מן התורה, וכמו שמבאר כן הרמב"ן ז"ל על פסוק בראשית, יעו"ש'. (חכמה ומוסר' ח"ב רפט).

יש מפרשים כי הוא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים — כפי מה שישראל יעברו את השנים ויקבעו חדשים, כך תקום מערכת הטבע של הקור והחום, שלא כפי חשבון השכל האנושי של חכמי העמים, ואז יבינו כי ישראל יונקים ממקור שהוא למעלה משכלם. (עפ"י מי השלוח — ח"א ואתחנן; קדושת לוי — יום טוב; תורת הרבי ר' זושא ואתחנן).

'הצד חלזון והפוצעו אינו חייב אלא אחת' — התוס' עמדו על השאלה, מדוע אינו חייב משום נטילת נשמה בהוצאתו מן המים? ויש שכתב על פי הנראה מכמה מקומות שהחלזון יכול להיות מחויב מים, והוא עולה להרים. (רא"מ הורכיץ. וע' גם בשו"ת בית אפרים או"ח כ כב. עוד על שאלת התוס' — ע' מהרש"א וקרני ראם. והריטב"א כתב שמדובר כשהוציא החלזון בתוך כלי עם מים. וע"ע בשו"ת דובב מישרים ח"ב כה).

(ע"ב) 'משום צובע' — יש מפרשים שרב סובר יש צביעה באוכלין, וחולק על המשנה דלהלן קלט:

(עפ"י תורי"ד; חדושי חתם סופר; רא"מ הורביץ ועוד). ולכך נקטו הפוסקים להלכה דלא כרב — דקיימא לן אין צביעה באוכלין. (כן מבואר ברמב"ם יא,א. וע' שו"ע או"ח שכ,יט).

ואולם הרי"ד והרי"א ז' פסקו שחייב משום צובע. (והולכים לפי שיטתם שפסקו לעיל יש עיבוד באוכלין, והוא הדין לצביעה, ודלא כשאר פוסקים. [ובחנם נתחבטו אחרונים בטעמו. ע' אבני נזר קעג; שבט הלוי ח"א צט]. וכן יש מחמירים להלכה, שיש צביעה באוכלין. וע"ע בשו"ת חכם צבי (צב); ישועות יעקב או"ח שכ,ט; שו"ת רב פעלים ח"ג או"ח יא; מאור ישראל כאן).

ויש אומרים שאעפ"י שאין צביעה באוכלין, רב מחייב משום צביעת עור בית השחיטה, שהוא אינו אוכל. (עפ"י באור הלכה שכ,יט).

וע"ע בענין זה בשו"ת אור לציון (ח"א כט). ושם התיר מכמה טעמים לפתוח את זרם המים בניאגרה, אעפ"י שהמים הנשפכים נצבעים מחומר החיטוי).

ויש מפרשים טעמו של שמואל, כי אינה צביעה המתקיימת. (עפ"י חיי אדם — כד, בנשמת אדם סק"א; מנחת חינוך 'הצובע' ג-ד; שו"ת אור לציון שם. וע' דרך נוספת בקהלות יעקב סוס"י מז).

'אמר רב: מילתא דאמרי אימא בה מילתא דלא ליתו דרי בתראי וליחכו עלי, צובע במאי ניהא ליה...' — אין הכוונה משום שהיא מלאכה שאינה צריכה לגופה — שהרי לדעת רבי יהודה (וכן פוסק הרמב"ם), חייבים עליה, ואין כאן סיבה ללעג, אלא כוונתו היא משום שאין דרך צביעה בכך. (חיי אדם — נשמת אדם, כד,א).

'לאפוקי מדרבי אליעזר דמחייב על תולדה במקום אב' — רש"י (ב"ק ב:): כתב שהקרנן בא על האב, ונפטר בכפרה מיוחדת על התולדה.

[ונראה שפשוט דברי הגמרא שם הוא שהכריחו לפרש כן, שדנו שם מה בין אב לתולדה, ואמרו: 'דאילו עביד שתי אבות בהדי הדדי אי נמי שתי תולדות בהדי הדדי מחייב אכל חדא וחדא, ואילו עביד אב ותולדה דידיה לא מחייב אלא חדא'. והלא עדיין אין כאן חילוק בין אב לתולדה, שהרי כך לי אב ותולדה דידיה כמו שתי תולדות מאותו אב, בשני המקרים אינו חייב אלא אחת — ולכן כתב רש"י שמתחייב על האב, ובוה מתבטאת הנפקותא בין אב לתולדה].
ובהגהות 'פורת יוסף' שם כתב שתי נפקותות בדבר: כשהויד באב ושגג בתולדה; כשהפריש קרבן והקריבו על התולדה ולא על האב.

ויש לדון בדבריו, כי לכאורה נראה שאם באותה שעה שעשה התולדה עשה מעשה שמחייבו ממון — פטור מלשלם, מדין קם ליה בדרכה מיניה, כי בעצם גם התולדה מחייבת, אלא שנפטר בחיוב האב.
וע"ע ב'תפארת שמואל' ובהר צבי' ב"ק שם שו"ת ר' בצלאל אשכנזי (לח).

וב'חידושי ר' אריה ליב' (ח"א ז) פרש כוונת רש"י, שבא לפרש הטעם שלא חייב על התולדה בפני עצמה, לפי שאין עליה שם מלאכה נפרד, אלא כלולה היא בשם מלאכת האב. ולפירושו אכן האב והתולדה שוים בדיניהם.

'הצר צורה בכלי... חייב משום מכה בפטיש' — יש מפרשים: לאחר עשיית החותם, חותם בה פעם אחת כדי לראות כיצד נעשתה מלאכתו, ופעולה זו בכלל 'מכה בפטיש' היא, כי כן דרך האומן לראות תכלית פעולתו היאך יצאה לו. (מאירי).

וכן כתב בתשובה מאהבה, לענין כינון השעון לאחר עשייתו, או ניסוי כלי נגינה, לאסור משום 'מכה בפטיש'. וראיה לדבריו מדברי המאירי. ולפי זה יש לאסור דריכת כלי נשק לצורך בדיקה לאחר הרכבתו. (כן שמעתי ממו"ר הגרמ"מ פרבשטין שליט"א, בשיעור — אייר תשמ"ט).

'שובט' — מיישר ומסדר חוטי השתי הפרושים בנול האריגה. תחילת סידור זה נעשה על ידי הכאה שבט על החוטים, [כדי שיפלו ויתפרדו זה מזה], ומכאן שמה של המלאכה: 'שובט'. (החוטים שלא נתיישרו עדיין, מסדרים אותם על ידי ה'כרכר' / 'כרכד') — מכשיר שקצהו חד [ומעוקל מעט], בו תופסים את החוטים שסטו ומביאים אותם למקומם. עפ"י 'מעשה אורג' עמ' 22. יש להעיר שבירושלמי (שקלים ספ"ד) נקרא השבט שמכה בו: 'שבטא דכרכדא', ונראה מזה שההכאה היתה נעשית על ידי אותו כרכר, וכדברי רש"י כאן. וכ"כ הערוך — 'שבט' א).

'מדקדק' — הוא סידור ותיקון חוטי הערב המשתלבים בשתי. בכל פעם שמעבירים את הבוכיאר (= מיתקן שבתוכו כרוך חוט הערב. מעבירים אותו בחוטי השתי הלך וחזור) בחוטי השתי, דוחקים ומיישרים את חוט הערב החדש, וגם מכים בו באי אלו מקומות, כדי ליצור 'קשתות' בחוט הערב, ובכך נשמרת קלישות מסוימת בחוט, כי אם חוט הערב מתוח מדי, לא ישתלב כהלכה באריג. תיקון זה היא מלאכת 'מדקדק'. (עפ"י רש"י ור"ח; מעשה אורג, עמ' 28).

זכר שאינו כשר להצניע ואין מצניעין כמוהו — כלומר דבר שאינו ראוי להצניעו או דבר שהוא ראוי אלא שאין בו כשיעור. (עפ"י מגיד משנה שבת יח, כב; פני יהושע, ע"ש).

זאיך כיון דחלשא לא מצנע ליה — יש מי שפרש (דלא כרש"י ועוד), שהחתול האוכל מדם זה נחלש ונחלה, [וכדברי הרמב"ן (אחרי יח"ט) שדם הנדה יש בו ארס המזיק]. (עפ"י טל תורה לר"מ אריק. וע' בהרחבה ב'מגדים חדשים' כאן. ואפשר שבדוקא נקטו דם נדה, כי דם מכה אכן ראוי לשונא. וע"ע 'חדש האביב').

דף עו

'אמר רב יוסף: שפיר עבד דהדר, דהא לא חזי לגמל. אמר ליה אביי: אדרבה, כדמעיקרא מסתברא, דהא חזי לפרה' — סברת רב יוסף טעונה באור; ואפשר שטעמו הוא, אמנם בכל השיעורים שהם הלכה למשה מסיני, אין בהם חילוק בין אדם קטן או גדול, עשיר או עני, אבל באוכלי בהמה סבר רב יוסף ששיעור ההוצאה תלוי בכונת המוציא, אם הוציא לפרה או לגמל, והואיל ולגמל אין בו שיעור המספיק לו, פטור. (פני יהושע. [וע"ע כיוצא בזה בפנ"י להלן שיצא לחלק בין שיעור כגרוגרת באוכלין שהוא מהלכה למשה מסיני, לעומת שיעורי משקים, שאינם מהלכה אלא הכתוב מסר לחכמים לקבוע השיעור]. לכאורה יש לפרש בלאו הכי, שסבר רב יוסף, כאשר מייחד דבר לשימוש מסוים הריהו מופקע מכל ייעוד אחר, ולכן כשמוציא תבן לגמל נחשב מעתה כאינו ראוי לפרה, וכיון שאין בו שיעור מספיק לגמל, גרע מתבן תסם. סברא זו יש ללמוד מתוך דברי התוס' להלן בד"ה המוציא).

'אין מצטרפים לחמור שבהן' — כגון עצה אינה מצטרפת עם תבן לחייב בכמלא פי פרה. ואף לפי הדעה הסוברת אכילה על ידי הדחק שמה אכילה, ואם הוציא עצה כמלא פי פרה לפרה — חייב, דוקא כשהוציא בפירוש על דעת כן, אבל בסתם, אין העצה מצטרפת עם התבן לפרה. (ראש יוסף)